

ICONOGRAPHISK POST
NORDISK TIDSKRIFT FÖR BILD TOLKNING
NORDIC REVIEW OF ICONOGRAPHY

NR 3/4, 2024

INNEHÅLL / CONTENTS

Förord / Editorial	3
<i>Heidi Pfäffli</i>	
”När detta Lijf förgår / Ett Nytt jag igen får”. Daniel Hjulströms målningar i det Grotenfeltska gravkapellet i Jorois, Savolax, Finland	7
<i>Inga Lena Ångström Grandien</i>	
En målning av Marie bebådelse av Herman Han i Kläckeberga kyrka i Småland	43
<i>Inger Ahlstedt-Yrlid</i>	
Förlorat guld. Absidmålningarna i Löderups kyrka, Skåne	73
Bokrecension – Book review:	
<i>Hans-Olof Boström</i>	
Simon McKeown: <i>Emblems at Läckö. An Insight into the Visual World of Magnus Gabriel and Maria Euphrosyne De la Gardie</i> , 2024	88
In memoriam:	
<i>Margareta Kempff Östlind & ICO:s redaktion</i>	
Ingalill Pegelow 1931–2023	96
<i>Mia Åkestam & Lars Berggren</i>	
Jan Svanberg 1935–2024	100

ICONOGRAPHISK POST • NORDISK TIDSKRIFT FÖR BILD TOLKNING
NORDIC REVIEW OF ICONOGRAPHY NR 3/4, 2024. ISSN 2323-5586
PP. 7–41. DOI: 10.69945/20243-427719

Heidi Pfäffli

Lic. Phil. in Art History, Åbo Akademi University, Finland

Email: heidi.pfaeffli@abo.fi

”När detta Lijf förgår / Ett Nytt jag igen får”. Daniel Hjulströms målningar i det Grotenfeltska gravkapellet i Jorois, Savolax, Finland

“When this Life ends / A new one I will gain”.

Daniel Hjulström’s paintings in the Grotenfelt family’s burial chapel in Jorois, Savonia, Finland

Abstract: The article focuses on the Swedish artisan painter Daniel Hjulström (1703–1787) and his decorations in the Grotenfelt family’s burial chapel in Jorois, Northern Savonia (Finland). It was built in the 1770s (possibly in 1776) and its walls and ceiling were painted by Hjulström with a variety of plant motifs combined with quotations from the Bible. Five walls have representations of the four seasons – spring, summer, fall and two winter scenes. The visualisation of the shifts in nature parallels the phases of human life, from birth to adulthood and finally death, all underlined by appropriate Bible quotations. Hjulström also painted the inside of the coffin lid for Georg Johan Grotenfelt (1712–1764) with floral motifs and texts alluding to resurrection and eternal life. The author further explores the painter’s use of illustrations in pietistic, devotional books and their emblematic imagery in other of his works.

The article also discusses the prerequisites and working conditions for artisan painters in Sweden-Finland during the latter part of the 18th century (until 1809 the same country). They were educated within a guild and assigned a variety of works, from the decoration of cupboards and chests for private homes to full-scale church interiors. Hjulström is a case in point. Born and educated in Sweden, he worked there in various churches, for instance the one in Dalby, Värmland, where he painted the gallery balustrade in 1737–1740. In 1747 he moved to Finland and painted altarpieces, ceilings, pulpits and gallery balustrades in various churches, as well as profane objects. From 1762 until 1786 he lived in Jorois, on an estate (Paajala/Örnevik) belonging to his patrons, the family Grotenfelt; the last year of his life he lived in Häyriälä, a nearby village.

Keywords: Daniel Hjulström, Artisan Painter, 18th Century Painting, Finland, Sweden, Grotenfelt Family (Georg Johan, Carl Gustaf, Nils), Jorois, Savolax/Savonia, Burial Chapel, Wall Painting, Plant Motif, Tulip, Bible Quote, Pietism, Emblematic Imagery

Fig. 1. Släkten Grotenfelts gravkapell, 1770-talet (1776?), numera på Järvikylä gårds ägor i Jorois. Foto i Kirkkomaalausten kuva-arkisto [Kyrkomålningarnas bildarkiv], Jyväskylän yliopisto. The Grotenfelt family's burial chapel, built in the 1770s (1776?), originally in the churchyard of Jorois Church, now on the Järvikylä estate in Jorois, Savonia, Finland.

”När detta Lijf förgår / Ett Nytt jag igen får”

Daniel Hjulströms målningar i det Grotenfeltska gravkapellet
i Jorois, Savolax, Finland

Heidi Pfäffli

Med utgångspunkt i några av Daniel Hjulströms målningar, utförda under senare delen av 1700-talet, diskuteras hantverksmålarnas arbete och förutsättningar i nuvarande Sverige och Finland. Hjulström kom under sitt långa liv att arbeta såväl i Sverige som i rikets östra del (”Östlandet”), d.v.s. Finland. Under senare delen av sin verksamhet var han bosatt i Savolax, ett landskap i östra Finland, där han bland annat utförde vägg- och takmålningar i släkten Grotenfelts gravkapell och målningar på insidan av Georg Grotenfelts gravkista. Deras tillkomst historia och motiv utreds, liksom Hjulströms användning av emblematiske motiv med förlagor i pietistiska andaktsböcker i andra av hans arbeten. Artikeln ska ses som ett bidrag till ett hitintills föga utforskat ämnesområde.

Hantverksmålaren Daniel Hjulström (1703–1787)

Mitt i skogen på Järvikylä gårds ägor i Jorois (kommun i Norra Savolax, östra Finland) står en liten oktagonalt träbyggnad, som har varit släkten Grotenfelts gravkapell sedan slutet av 1700-talet (fig. 1). Den var ursprungligen placerad på kyrkogården invid Jorois kyrka men flyttades till sin nuvarande plats 1901. Inne i kapellet finns på stockväggarna och i taket målningar, sannolikt utförda på 1770-talet av hantverksmålaren Daniel Hjulström.¹

Den konstvetenskapliga termen ”hantverksmåleri” står för det slag av arbete, som utövades av personer som fått sin utbildning inom skrätet (inte en konst-

skola eller akademi). Deras arbetsuppgifter var mångahanda: de utförde alla sorters måleriarbeten, från enklare anstrykningsmålari (”plankstrykning”) till dekoration av såväl kyrkliga som profana föremål och utrymmen. Vi vet inget närmare om Hjulströms bakgrund eller utbildning, men betydligt mer om hans tid och produktion som professionell målare. Han började sin karriär på den svenska sidan av riket: efter avslutade målarstudier bodde han i Askersund (Närke), där han 1728–1733 i mantalslängden upptas som ”Måhlaren”. Här arbetade han som självständig målarmästare och hade under åren flera lärningar boende i sitt hushåll. Med ett rekommendationsbrev från borgmästaren begav han till Linköping 1733 eller 1734; redan i mars sistnämnda år svor han sin borgared och var sedan verksam som målarmästare i staden – också här med lärningar och minst en gesäll – fram till år 1747. Detta år flyttade han till Finland; i början av 1748 var han mantalsskriven i Vasa. Anledningen till färden österut är oklar; inga professionella problem finns noterade – kanske var de personliga, samtidigt som uppdragen var för få.² Antalet målare som var bosatta i den östra riksdelen städer var betydligt mindre jämfört med den västra, och likaså konkurrensen. Samtidigt var arbetstillfällena betydligt färre. Men efter ankomsten till Österbotten var Hjulström snart sysselsatt med att måla i kyrkor i Närpes och Nykarleby.

Hjulströms verksamhet kan alltså indelas i två perioder, den första i Sverige, där han arbetade främst i Östergötland (till 1747), den andra i Finland fram till sin död 1787. Hans arbeten var ur många aspekter typiska för tiden, men inte helt. Några andra hantverkarmålare var också verksamma i båda riksdelarna, framför allt då i norra Sverige. De rörde sig ganska fritt på båda sidorna av Botenviken och kunde arbeta med bland annat kyrkliga uppdrag såväl i Öster- som Västerbotten. Men trots att Sverige-Finland då var ett och samma rike verkar permanenta flyttningar från den västra till den östra delen inte ha varit vanliga. Mig veterligen har ingen av Hjulströms samtida kollegor haft en likadan målar-karriär: att efter en verksamhetsperiod i Sverige bosätta sig i Finland utan att någonsin återvända. Han var dessutom ovanligt rörlig framförallt under sina närmare 40 år i Finland: först bosatt i Österbotten, sedan i sydvästra Finland, i städerna Raumo och Björneborg, och de sista årtiondena i rikets östligaste del, det historiska landskapet Savolax. Målarnas mobilitet påverkades främst av situationen på arbetsmarknaden, men ibland även av andra, utomprofessionella orsaker. I Hjulströms fall var det tydligen främst p.g.a. hans personliga problem. Han var ofta inblandad i diverse rättsprocesser, hade oäkta barn och

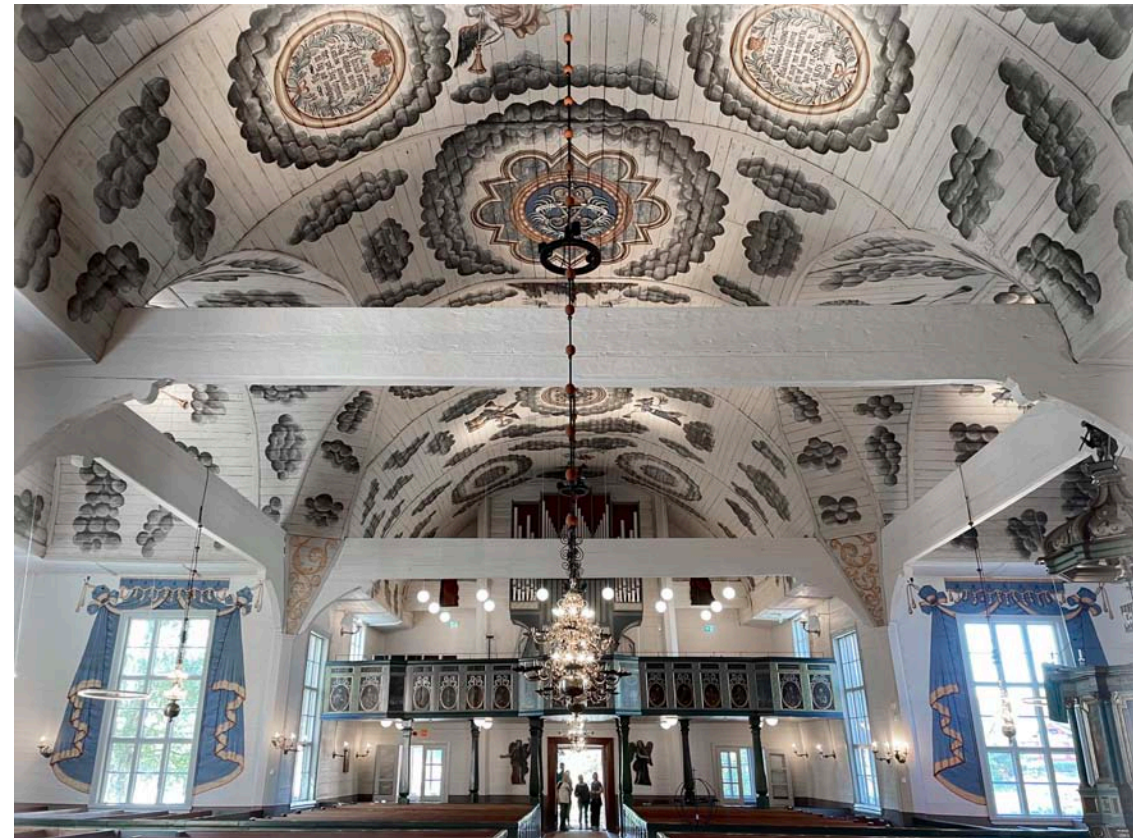

Fig. 2. Daniel Hjulström, takmålning i Nykarleby kyrka, Österbotten, Finland, 1749–50. Foto Fredrik Liljeström 2023 (Nykarlebyvvyer.nu).

Daniel Hjulström, ceiling painting in Nykarleby Church, Ostrobothnia, Finland, 1749–50.

planerade vid ett tillfälle att gifta sig – innan det kom fram att han redan hade en fru, Catharina Edberg, som blivit kvar på den svenska sidan.

Enligt mantalslängderna var Hjulström bosatt i Jorois socken, från 1762 fram till 1786 på herrgården Örnevik (finska Paajala); sitt sista levnadsår bodde han i Häytilä, en närbelägen by. Örnevik ägdes av majoren Georg Johan Grotenfelt, och då han dog barnlös 1764 ärvdes gården av brodern, hovjunkaren Carl Gustaf (d. 1772), som i sin tur efterträddes av sin son Nils Grotenfelt (d. 1798). Hjulströms status liknar närmast en (herr)gårdsmålare och kundkretsen bestod sannolikt huvudsakligen av ortens lågadel.

Fig. 3. Daniel Hjulström, Kristus, Salvator Mundi, på predikstolen i Harjavalta kyrka, Savolax, 1754–55. Olja på träpannä. Efter Pfäffli 1999.

Daniel Hjulström, Christ, Salvator Mundi, on the pulpit in Harjavalta Church, Savonia, Finland, 1754–55. Oil on wooden panel.

Största delen av Hjulströms produktion har gått förlorad, men de målningar som finns kvar vittnar om en skicklig kyrkomålare. Under sin tid i Finland gjorde han bl.a. monumentala takmålningar i Närpes och Nykarleby kyrkor (Österbotten, fig. 2) och stadskyrkan i Björneborg (Satakunda). I produktionen ingick även annat kyrkligt måleri som altartavlor, målningar på predikstolar (fig. 3, Harjavalta kyrka; fig. 4, Jorois kyrka) och panelmålningar på läktarskrank (fig. 17). Han utförde även profana arbeten, som hörde till hantverksmålarnas typiska arbetsuppgifter, i första hand att dekorera möbler och andra föremål. Oftast har bara en bråkdel av enskilda målares profana produktion bevarats och eftersom dekorationsmålningar – som t.ex. blomsterkransar – för det mesta är mycket schematiskt utförda, kan det vara svårt att identifiera upphovsmannen.

Hjulströms verksamhetsområde i Jorois och trakterna däromkring var på hans tid ett slags kulturellt och ekonomiskt bakvatten. Där ägs en del av herrgårdarna fortfarande av samma släkter som på 1700-talet; vissa av dem med delvis bevarad, ursprunglig inredning. Ett antal dekorerade vardagsföremål, som kistor och syskrin målade för snart 250 år sedan, kan på stilistiska grunder attribueras till Hjulström.³ De är utseendemässigt enkla och ”lantliga”, med målade blommor och lagerkransar, men ändå ingenting som förekom på helt vanliga bondgårdar. Deras tillkomst och existens i Jorois-trakterna förklaras genom de lokala förhållandena och invånarnas status (fig. 5 a–b).

Områdets ändrade betydelse under 1700-talets senare del har sin grund i det Stora Nordiska kriget (mellan Sverige och Ryssland) som slutade med freden i Nystad 1721. Sverige förlorade då det s.k. Gamla Finland till Ryssland och gränsen mellan länderna flyttades västerut, alldeles intill de savolaxiska socknarna. De kom nu att utgöra gränsområde mot ett Ryssland som hade förvandlats till en aggressiv och expansiv stormakt. Sverige förklarade ett nytt krig mot Ryssland (det s.k. hattarnas krig) 1741 i ett försök att återerövra de områden som tidigare förlorats. Resultatet blev dock att det svenska Finland krympte och det ryska växte då riksgränsen vid freden i Åbo 1743 flyttades ännu mera västerut och nu gick längs med Kymmene älv.⁴ Frågan om hur Sverige skulle kunna försvara sin östra riksdel blev, speciellt från 1740-talet och framåt, av största strategiska betydelse. Närheten till den nya gränsen medförde att området blev

Fig. 4. Daniel Hjulström, detalj av predikstolen i Jorois kyrka (Savolax): Kristus, Salvator Mundi, och Lukas evangelisten, 1762. Olja på träpannä. Foto Heikki Hanka 1989.

Daniel Hjulström, detail of the pulpit in Jorois Church, Savonia, Finland: Christ, Salvator Mundi, and Luke the Evangelist, 1762. Oil on wooden panel.

militärt viktigt på ett helt annat sätt än tidigare, vilket bl.a. ledde till skapandet av en speciell brigad, den s.k. Savolax-brigaden på 1770-talet och grundandet av en kadettskola i Haapaniemi 1780 för att utbilda befäl till regementena i den östra riksdelen.⁵ Samtidigt växte ett relativt stort och välutvecklat nätverk av herrgårdar fram i landskapet, särskilt i dess utpräglade herrgårdsocknar. Redan i slutet av seklet var det adliga inslaget stort i Jorois, den mest utpräglade herrgårdsocknen. På 1780-talet hade 90 av landskapets senare över 130 herrgårdar etablerats.⁶

Fig. 5 a–b. Daniel Hjulström, kista målad till Carl Gustaf Grotenfelts dotter Carolina Gustava Grotenfelt (f. 1766), som fick den då hon var tio år. Bilden till höger visar lockets insida, med året 1776. Privat ägo.

Daniel Hjulström, chest painted for Carl Gustaf Grotenfelt' daughter Gustava Grotenfelt (born in 1766), a gift when she was ten years old. The upper image shows the inside of the lid, with the year 1776. Private owner.

Släkten Grotenfelts gravkapell

Under medeltiden hade kyrkorna fungerat som begravningsplats för framför allt adeln och denna praxis fortsatte länge. År 1770 förbjöds i ett kungabrev gravsättningar inne i kyrkorna, ”såvida gravarna ej är murade och med valv försedda”.⁷ Orsaken var de sanitära olägenheter som begravingar under kyrkgolven medförde, en sedvänja som dock fortsatte i praktiken. Även kyrkogårdarna inom tätt befolkade områden utgjorde ett problem. En genomgripande begravningsreform kom dock till stånd i Sverige först 1815; enligt riksdagsbeslut blev då gravsättningar inne i kyrkorna definitivt förbjudna, och samtidigt bestämdes att kyrkogårdar skulle anläggas utanför städer och byar, också det av hygieniska skäl.⁸ I Storfurstendömet Finland utfärdades 1822 ett förbud mot begravingar i kyrkorna, och de där redan befintliga gravarna skulle nu ”för alltid tillslutas”, dvs. inte användas längre.⁹

Det lilla gravkapellet på kyrkogården i Jorois beställdes och finansierades av släkten Grotenfelt. Om vi skall lita på vindflöjels årtal, 1776, byggdes kapellet tolv år efter major Georg Johan Grotenfelts död och initiativtagaren var hans brorson, gårdsägaren Nils Carl Grotenfelt (d. 1798). Det är tänkbart att ovan nämnda förbud (1770) inverkad på beslutet att uppföra ett familjekapell ute på kyrkogården. Men det kan också då ha ersatt ett tidigare, på platsen befintligt kapell. Vindflöjels årtal bör hur som helst indikera någon förändring, om inte en ny byggnad så åtminstone den inre dekorens tillkomst.

Kapellet är en stockbyggnad, brädfodrad på utsidan och täckt av spåntak (pårttak). När det stod på kyrkogården bestod golvet av tjocka träplankor. I mitten fanns en stor lucka med två dörrar som kunde öppnas åt sidorna, och därunder fanns familjegraven: ett rektangulärt utrymme uppmurat med sten och så stort att kistorna kunde sättas ”på tvären”. Kapellet användes fram till 1860-talet; i familjegraven fanns då kvarlevorna av 29 fullvuxna människor.¹⁰ Exakt vilka dessa var och när de begravts är oklart, liksom om en del av de äldre kistorna hade flyttats från tidigare gravar inne i kyrkan ut till familjegraven under kapellet, eller om de placerats där från första början. Kapellet flyttades efter kyrkorådets anhållan från Jorois kyrkogård till Järvikylä gårds ägor 1901. Den därunder befintliga familjegraven fylldes igen och på platsen restes 1902 en hög ”bautasten” med ätten Grotenfelts vapen.¹¹ Släktens stamfader Nils Groth, adlad Grotenfelt 1677 (efter att ha deltagit i slaget vid Lund 1676), ägde såväl Örnevik som Järvikylä, och fram till 1821 hade båda gårdarna samma ägare, som dock alltid bodde på den senare.¹²

Fig. 6. Släkten Grotenfelts gravkapell, Jorois, Savolax, Finland, 1770-tal (1776?). Väggarpartiet med dörren, på ömse sidor om den Daniel Hjulströms två framställningar av ”Vintern”. Ursprungligen limfärg. Foto Heikki Hanka 2001.

The Grotenfelt family's burial chapel in Jorois, Savonia, Finland, 1770s (1776?). The door and two wall paintings by Daniel Hjulström depicting "Winter".

Målningarnas tematik, döden och uppståndelsen, hör samman med kapellets specifika funktion som gravkapell.¹³ Att en kunnig och erfaren målare som Hjulström var fast bosatt ute på landsbygden – långt från centralorterna Åbo, Uleåborg och Viborg – var mycket ovanligt och sannolikt förklaringen till att kapellet kom att dekoreras med målningar. Måhända har liknande kapell funnits annorstädes, men de privata sådana från 1600- och 1700-talen som bevarats på finska gravgårdar är alla byggda i sten.¹⁴

Målningarna

Av det oktagonala kapellets väggar är fem dekorerade med bilder som föreställer de fyra årstiderna.¹⁵ På tre väggar – en med dörr och två med stora fönsterluckor för att vid behov få dagsljus in i byggnaden – ses endast hörndekorens rankor, under fönstren finns enkelt framställda buskar och träd (fig. 6 och 7). Eftersom årstiderna är fyra och väggytorna är fem har målaren (eller bildpro-

Fig. 7. Släkten Grotenfelts gravkapell, Jorois, 1770-tal. Kapellets två fönster och Daniel Hjulströms framställning av ”Sommaren”. Foto Heikki Hanka 2001.

The Grotenfelt family's burial chapel in Jorois, 1770s. The chapel's two windows and the wall painting by Daniel Hjulström depicting "Summer". All the paintings originally executed with pigments mixed with chalk, water and animal glue.

grammets upphovsman) löst problemet genom att måla vintermotiv två gånger, på båda sidorna om ingången (fig. 6). Lösningen är logisk eftersom årstiden kring nyåret är vinter och året börjar och slutar under samma årstid. Besökaren som stiger in i byggnaden ser först bilden mitt emot ingången som visuellt sett är den mest intressanta och imponerande: sommaren. Målningarna utfördes direkt på stockarna med limfärg (som 1600- och 1700-talets monumentala kyrkomålningar), alltså färgpigment, vatten och krita med animaliskt lim som binde-medel. De blev 1991 ganska hårdhänt konserverade av polska konservatorer – på gårdsägarens initiativ och bekostnad (jfr fig. 10 a–b och 11 a–b).¹⁶

Sviten av målningar börjar till vänster om ingången, fortsätter medsols och slutar till höger om dörren. Temat är årets gång i naturen. Visualiseringen av årstiderna och ändringarna i naturen vid övergången från den ena till den andra symboliserar människolivets olika faser, från födelsen till döden. Växtmetaforik var ledmotivet särskilt i den religiösa uppbyggelselitteratur som började ges ut från

Fig. 8. Daniel Hjulström: *Vintern (1)*, väggmålning i släkten Grotenfelts gravkapell, Jorois, 1770-tal. Efter restaurering utförd 1991. Foto Saarenheimo, Jorois.

Daniel Hjulström: *Winter (1)*, wall painting in the Grotenfelt family's burial chapel in Jorois, Finland, 1770s. After restoration in 1991.

andra hälften av 1500-talet och framåt; den blev mycket populär och spridd också i Norden, inte minst inom den evangeliska kyrkan. Särskilt trädgårdens växter, gärna i kombination med bibelcitat, formade ett särskilt bildspråk, vars syfte var att skänka tröst och lindring och påminna om paradiset's lustgård. Det andliga innehållet stod alltså i centrum. Växterna fick rollen att visa hur allt måste dö för att åter blomstra med nytt liv.¹⁷ Motiven i Grotenfelt-kapellets dekor kan ses mot bakgrund av denna tradition, men väggarnas naturmotiv – träd som granar och tallar och andra växter – är ganska ”allmänt” framställda, och specifika förlagor som bokillustrationer eller grafiska blad har kanske inte alls behövts. Framställningen av sommaren med alla dess detaljer skiljer sig märkbart från de övriga årstiderna. De andra scenerna liknar varandra mycket med sina ganska schablonmässigt målade trädstammar och buskar. Årstiderna skiljer sig åt främst med hjälp av mindre ändringar i vegetationens återgivande, som t.ex. med mer eller mindre blad eller barr, eller helt utan sådana och med snö på kvistarna.

Fig. 9. Daniel Hjulström: *Vintern (2)*, väggmålning i släkten Grotenfelts gravkapell, Jorois, 1770-tal. Efter restaurering utförd 1991. Foto Saarenheimo, Jorois.

Daniel Hjulström: *Winter (2)*, wall painting in the Grotenfelt family's burial chapel in Jorois, Finland, 1770s. After restoration in 1991.

Bildprogrammets tema preciseras med bibelcitat ämnade att skänka tröst i döden. Målningarna på ömse sidor om ingången är nästan identiska och båda föreställer som nämnts vintern, med snö på barrträdens kvistar (fig. 8 och 9). I mitten av bilderna står två höga tallar, på sidorna två kortare träd som ser ut som granar och mellan dem (och under tallarna) sannolikt en enbuske. På målningen till vänster om ingången (fig. 8) finns ovanför träden bibelcitat som påminner betraktaren om döden: ”Lär oss betänka, at wij dö måste: på at wij mage förståndige warda. Ps. 90 v. 12”, och en delvis utplånad text ”Hwad tu gör, så tänk på [Jesum Christum]. Här betonas alltså att människan redan under sitt jordeliv skall tänka på döden och förlita sig på Kristus. Ett citat ur apokryfiska Jesu Syraks bok 10:9 är placerat längre ned, mellan tallarna: ”Hwad högmodas tu arma”, men fortsättningen av texten (”mull och aska; liv och död stå i Herrans hand”) är helt utplånad.

Följande motiv är våren med ett stort lövträd i mitten, flankerat av två min-

Fig. 10 a–b. Daniel Hjulström: Vären, väggmålning i släkten Grotenfelts gravkapell, Jorois, 1770-tal. Före restaurering (ovan) och efter restaurering utförd 1991 (nedan). Foto Saarenheimo, Jorois.

Daniel Hjulström: Spring, wall painting in the Grotenfelt family's burial chapel in Jorois, Finland, 1770s. Before restoration (above) and after restoration in 1991 (below).

Fig. 11 a–b. Daniel Hjulström: Sommaren, väggmålning i släkten Grotenfelts gravkapell, Jorois, 1770-tal. Före restaureringen (ovan) och efter restaurering utförd 1991 (nedan). Foto Saarenheimo, Jorois.

Daniel Hjulström: Summer, wall painting in the Grotenfelt family's burial chapel in Jorois, Finland, 1770s. Before restoration (above) and after restoration in 1991 (below).

dre träd (fig. 10 a–b). Nu är tonen i bibelcitatet mera positiv: ”De ogudaktige haf[v]a icke frid, säger min Gud. Ef. 57 v. 21” följs av ”Men HERREN skal förlösa mig [af] all ond gerning, och frälsa mig til sitt himmelska Rike 2. Tim. 4. V 18”. I sommarbilden (fig. 11 a–b) framställs två fantasifullt utformade träd med små vita blommor, mellan dem en högre blommande växt med röda blommor och på marknivån syns små blommor. Bilden med sin yppiga grönska kan tänkas föreställa själva paradiset och de optimistiska bibelcitatet påminner betraktaren om det himmelska livet efter döden: ”Jag wet at min förlösa lefwer” och ”Och han skal på sidstone upväcka mig af jordene. Job.19.v.25”. Fig. 10 a och 11 a visar målningarnas tillstånd före restaureringen 1991.

Nästa målning föreställer hösten och liknar mycket framställningen av våren, med ett högre träd i mitten och två mindre under det (fig. 12). Här blir texternas ton mera melankolisk och pessimistisk: ”Menniskian af kvinno född, lefwer en liten tijd, och är full med orolighet. Jaob.[sic!] 14.v.1”, ”Wäxer upp

Fig. 12. Daniel Hjulström: Hösten, väggmålning i släkten Grotenfelts gravkapell, Jorois, 1770-tal. Efter restaurering utförd 1991. Foto Saarenheimo, Jorois.

Daniel Hjulström: Fall, wall painting in the Grotenfelt family's burial chapel in Jorois, Finland, 1770s. After restoration in 1991.

Fig. 13. Daniel Hjulström: takmålning i släkten Grotenfelts gravkapell, Jorois, 1770-tal. Efter restaurering utförd 1991. Foto Saarenheimo, Jorois.

Daniel Hjulström: painted ceiling in the Grotenfelt family's burial chapel in Jorois, Finland, 1770s. After restoration in 1991.

som ett blomster och faller af flyr bort som en skugge, och blifwer ute v. 2”. Den femte och sista målningen, till höger om ingången, avslutar sviten med den ovan nämnda vinterbilden (fig. 9). Texterna i den är till största delen mycket fragmentariska och omöjliga att tolka. En kort mening alldeles intill dörren påminner dock om livets förgänglighet: ”Tiden går Klockan slår”.

I oktagonens hörn har, ganska klumpigt, målats klassicerande kolonner med röda skaft och gula baser och kapitäl (fig. 6–12). Runt om dem är virade

rankor med grågröna blad och omväxlande blå och röda bär, möjligen föreställande blåbär och lingon, och därmed förenande den lokala nutiden med antiken och evigheten. Kolonnerna ramar in naturbilderna och accentuerar samtidigt kapellets form.

Även kapellets brädfordrade innertak är försett med målningar (fig. 13). I mitten har målats en oktagon som omges av marmorerade fält och ornamentik, bl.a. i form av tulpankalkar, ett motiv som Hjulström gärna använder i sina olika arbeten (jfr fig. 17). I själva oktagonen finns dekorativa element, som blå och röda prickar, och i mitten en cirkel med ett enkelt, stiliserat landskap med blommor i skiftande storlekar. Ovanför har funnits en textrad av vilken det (till höger) bara återstår några ord: ”igån får”. Motivet och texten, som Hjulström använt också i sina målningar på insidan av Georg Johan Grotenfelts gravkista och i en av Nykarleby kyrkas läktarpaneler, behandlas nedan. Över landskapet lyser en sol (vars färg nästan helt har utplånats) mot blå himmel och däröver i en halvcirkel finns bibelorden: ”Tå skola the [rättfärdige] lysa såsom solen i the ras Faders Rike Matt.13. 43”.

Kapellet har alltså ursprungligen markerat platsen för den Grotenfeltska familjegraven och samtidigt fungerat som ett slags minneskapell. Mycket arbete lades ned på den dekorativa utformningen och bibelcitaten. Bildprogrammets upphovsman är inte känd, men var säkert en person med god bibelkännedom, kanske församlingens präst.

I Sverige har ett stort antal målade tapeter och väggmålningar från 1700-talet bevarats. Även på den finska sidan förekom vid denna tid sådana utsmyckningar, både på adelsgoods och i borgarhem, men de har till allra största delen gått förlorade. Väggmålningar med framställningar av årstider var i och för sig inte ovanliga på 1700-talet, men då företrädesvis i profana sammanhang: bl.a. hantverksmålaren Jonas Bergmans (Åbo) målade tapeter, numera i Apoteksmuseet, Åbo. Gravkapellets i Jorois målningar med naturmotiv hör, trots sitt enkla, nästan primitiva utförande, till samma tradition. Ett bra exempel från omkring sekelskiftet 1800 är målaren Thomas Kiempe's målningar med växt- och djurmotiv på Pekkala gård, Ruovesi i Finland (fig. 14 och 15).¹⁸ De är enkelt utförda och påminner mycket om dalmålningar och deras typiska förenkling av förlagorna, avsaknad av perspektiv och rikedom på dekorativa element.

Fig. 14. Thomas Kiempe: målade tapeter med växt- och djurmotiv i ”Paradisrummet”, Pekkala gård, Ruovesi, Finland. Omkring år 1800. Foto Museiverket. Efter Ehrnrooth 1973.

Thomas Kiempe: painted wall paper with plants and animals in the “Paradise room”, Pekkala manor, Ruovesi, Finland. About 1800.

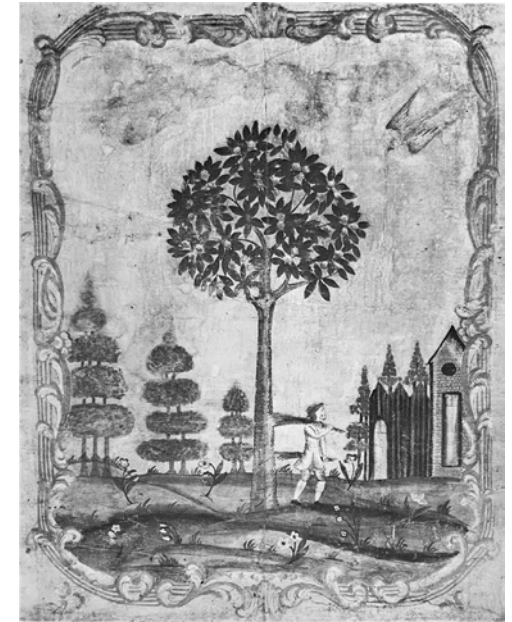

Fig. 15. Thomas Kiempe: målade tapeter med växt- och djurmotiv i ”Paradisrummet”, Pekkala gård, Ruovesi, Finland. Omkring år 1800. Foto Museiverket. Efter Ehrnrooth 1973.

Thomas Kiempe: painted wall paper with plants and animals in the “Paradise room”, Pekkala manor, Ruovesi, Finland. About 1800.

Fig. 16. Daniel Hjulström: målning på insidan av locket till majoren Georg Gronsfelts gravkista (d. 1764). Sannolikt limfärg, mått saknas. Text överst till höger: ”När detta Lijf förgår / Ett Nytt jag igän får”. Foto 1915, i Jorois församlingens arkiv.

Daniel Hjulström: Major Georg Gronsfelt's (d. 1764) coffin, painting on the inside of the lid. Probably pigments mixed with chalk, water and animal glue. Text in the upper right corner (translated): “When this Life ends / A new one I will gain”. Photo taken in 1915.

Georg Johan Grotenfelts gravkista

Målningarna i major Georg Johan Grotenfelts (d. 1764) gravkista hör tematiskt samman med gravkapellet. Kistan var inte placerad i familjegraven under kapellet, utan under golvet i Jorois kyrka fram till så sent som 1915. Då flyttades den till kyrkogården, och placerades antagligen i den Grotenfeltska familjegraven, som sedan 1902 var markerad med en ”bautasten” och där släktens övriga kistor fanns kvar.¹⁹

Grotenfelts kista öppnades och fotograferades i samband med flyttningen. Locket insida var täckt av målad dekor och texter (fig. 16). Längst till höger ses två större blommor jämte två små och från de större blomkalkarna droppar

blod ned till de mindre. Blommorna är snarlika de tulpankalkar som Hjulström målade i kapellet och symboliserar återuppståndelsen: växterna dör för att blomstra igen och ge nytt liv. Den förklarande texten lyder: ”När detta Lijf förgår / ett nytt jag igän får” – ord som också ska föra tankarna till uppståndelsen och Kristi helande blod. De övriga texterna handlar om det himmelska livet. Överst till vänster: ”Det jag sökt hafwer det har jag ock wunnit/Timligt och fåfängt alt är nu förswunnit./Himmelska Cronan den har jag ernått/Himlen är blefwen mitt arfwedelslott”. Nederst till vänster: ”At nu hän skilias få/Och där med Christo lefwa/Långt bättre wara må,/Än här i oro swäfwå”. Om den avlidne, nederst till höger: ”Georg Johan Grotenfelt lefwer nu i Himmelen/Fast han slutade sin jordiska wandel den 28 Martii 1764./Den han begynte redan den 5 Januari 1712./Han intog sin Himmelska arfwedel, den hans Frälsare honom förwärfwat/Och lemnade den jordiska åt de efterlefwande, som honom åstunda./Han bodde wäl någon tid i werlden, men werlden bodde aldrig i honom./Gack, vandra, nyttja hans fotspår”. Formuleringarna påminner mycket om retoriken i tidens likpredikningar.²⁰

Att Hjulström verkligen är upphovsmanen till målningarna i gravkapellet och hans f.d. husbondes kista stöds också av en bevarad läktarmålning i Nykarleby kyrka (fig. 17). Hjulström anställdes av församlingen ca 1749 för att utföra de ännu bevarade mo-

Fig. 17. Daniel Hjulström: läktarpanel i Nykarleby kyrka, ca 1749–50. Olja på trä. Textraderna överst, ”När detta lijf förgår/Ett Nytt jag igän får”, finns också på Grotenfelts kistlock, fig. 12. De för Hjulström typiska tulpanerna är här framställda med stjälk och blad. Foto Fredrik Liljeström 2005 (Nykarlebyvyer.nu).

Daniel Hjulström: gallery panel in Nykarleby Church, Finland, c. 1749–50. Oil on wood. The text on top: “When this Life ends / A new one I will gain”, is the same as on Grotenfelt's coffin lid, fig. 12.

numentala takmålningarna i kyrkan, och dekorerade då också kyrkans läktare (fig. 2). På en av panelmålningarna har han använt exakt samma citat och speciella, tulpanformade blomstermotiv som på Grotenfelts kistlock och i gravkapellets tak. Enda skillnaden är att tulpankalkarna här försetts med stjälk och blad (fig. 17). Tulpanmotivet förekommer också på möbler och kistor; på dem har han också ofta målat hela blomman (fig. 5 b). Mig veterligen är Hjulströms framställningar av just detta motiv unika i Finland och jag har inte heller funnit uppgifter om att det skulle ha använts i Sverige.

Jag har försökt hitta uppgifter eller litteratur om målningar på insidan av gravkistor i Finland, men mycket litet är känt – gravkistor öppnas ju sällan. I Museiverkets omfattande bildarkiv finns inga foton av liknande utsmyckningar, däremot av finare gravkistor som oftast är av metall med dekor på utsidan, t.ex. målade adelsvapen.²¹ Enstaka skriftliga uppgifter om kistmålningar har bevarats: den finska historikern Johan Reinhold Aspelin rapporterade 1886 om målade dekorationer på insidan av sju gravkistor som varit placerade under golvet i St. Mickels (Mikkeli) gamla kyrka i södra Savolax.²² De öppnades, men blev aldrig dokumenterade eller fotograferade. En metodisk genomgång av församlingarnas arkiv skulle sannolikt ge mera information om sedvänjan.

Den pietistiska bildvärlden & dess motiv

I Hjulströms kyrkomålningar förekommer bildmotiv baserade på illustrationer i den pietistiska andaktslitteraturen. Pietismen var en religiös reformrörelse som uppstod i Tyskland inom den lutherska kyrkan på 1600-talet. Inom den ville man inte enbart betona den rätta läran utan också den enskilda individens fromhet och moral. På 1690-talet bekantade sig svenska studenter i Halle med pietismen, och omkring 1700 uppstod pietistiska församlingar i Karlskrona och Stockholm. Efter 1720 spreds den också genom hemvändande karoliner som kommit i kontakt med den tyska teologens August Hermann Franckes (1663–1727) skrifter under sin långa fångenskap i Ryssland. Som religiös inriktning fick pietismen aldrig någon stor spridning i Sverige, ännu mindre i Finland. Rörelsen och dess grundteser har ändå indirekt, på ett mera omedvetet plan, påverkat sättet att tänka genom att lyfta fram förhållandet till det personliga tros livet och kyrklig praxis.²³

Andaktsböcker som publicerades i Tyskland och även översattes till svenska var mycket populära i pietistiska kretsar. De var ofta illustrerade, mestadels med

kopparstick försedda med korta, förklarande och uppbyggliga texter, allt för att åskådliggöra de ofta komplicerade teologiska budskapen för läsaren. Många exempel visar att de också fungerade som förlagor för olika typer av målningar i kyrkliga eller andra sammanhang. Beställaren eller målaren hade sannolikt bekantat sig med dessa böckers bildvärld antingen på originalspråket eller översättningar till svenska eller danska.²⁴ Kopparstick baserade på verkens originalbilder tillverkades även i Sverige, vilket ofta förklarar en del små skillnader mellan de ursprungliga och de svenska versionerna. Pietistiska bildmotiv har säkert inte bara spritts via tryckta förlagor utan även från kyrka till kyrka, och från målare till målare.²⁵

Enligt Ingrid Rosell hade aristokratin en mycket viktig roll i utvecklandet och spridningen av s.k. emblematiske motiv som var populära i de pietistiska kretsarna. Hon har bland annat publicerat forskning om Läckö slottskyrka (Västergötland) och ger många exempel på målningar i svenska kyrkor, en stor del numera försvunna, som haft de emblematiske målningarna på Läckö som förebilder. I slottskapellet på Läckö (uppfört 1655–1668 av Magnus Gabriel de la Gardie) finns sammanlagt ca 60 emblematiske framställningar, bl.a. på läktarpanelen och bänkkvarterens dörrspeglar (se bild på sid. 91 i detta nummer). Även målningarna i Venngarns slottskapell i Uppland utgjorde en viktig inspirationskälla. Målningsarbetena på Läckö och i Venngarn sysselsatte många målare och konterfejare (porträttmålare), såväl inhemska som utländska, under senare delen av 1600-talet (1660–1690).²⁶ De båda kapellens emblematiske motiv är väl dokumenterade och utforskade. Däremot saknas översiktlig och sammanfattande forskning om emblematiske motiv, deras användning och popularitet i stads- och landsortskyrkor i Sverige och Finland. En del av materialet har sannolikt försvunnit utan att någonsin ha dokumenterats. Karin Aasma sammanfattar situationen så här: ”pietistiska/emblematiske motiv har använts i kyrkliga sammanhang på 1700-talet men de har ändå inte varit särskilt populära och verkar hänga ihop med verkstadstraditioner, beställarnas önskemål och målarnas eget intresse.”²⁷

Hjulström är ett bra exempel på målare som använde pietistiska och emblematiske förlagor. Flera exempel finns i hans bevarade produktion, men eftersom bara en liten del av hans kyrkomålningar finns kvar (eller är kända via skriftliga redogörelser) är det i praktiken omöjligt att avgöra hur flitigt han använde dem. I arkivkällor som skulle kunna belysa beställningsprocesserna – t.ex. försam-

lingarnas kassaböcker eller kyrkorådsprotokoll – nämns mycket sällan enskilda motiv, och målningarna själva har på ett eller annat sätt för länge sedan försvunnit, ofta genom bränder eller att en äldre kyrka har ersatts av en ny, utan föregående dokumentation. Läktarmålningarna i Närpes och Nykarleby kyrkor är bland dem som bevarats.

Till Hjulströms tidigare produktion hör som nämnts utsmyckningen av Dalby kyrka i Värmland (1737–1740). Här finns bara altartavlan och målningarna på läktarpanelen (av vilka åtta bevarats) kvar av hans omfattande arbete. De sistnämndas motiv baseras på illustrationerna i Daniel Cramers 1624 utkomna *Emblemata Sacra*, som med åskådliggörande ”emblem” illustrerar betydelsefulla citat ur Bibeln.²⁸ Cramers illustrationer hade varit förlaga till de emblematiske målningarna i Läckö slottskyrka (på dörrpaneler, dörrspeglar, korpaneler och den grevliga läktaren) från omkring 1668–69 och motiven spreds sedan vidare till landsortskyrkor i Värmland och Västergötland.²⁹ Dalby-målningarna är gjorda så pass sent att Hjulström sannolikt hade sett motiven avbildade i någon landsortskyrka.

Flera av illustrationerna i Cramers bok föreställer ett människohjärta och dess prövningar på vägen till Gud (fig. 18–19). Motiv med hjärtsymbolik blev allt mera populära genom pietismens inflytande i Sverige på 1700-talet.³⁰ I Hjulströms målningar är motiven förenklade men ändå lätta att identifiera. Fig. 20 visar två av dem: till vänster ”Crucifigor” med hänvisning till Paulus’ brev till Galaterna (2,19–20), precis som i Cramers bok: ”Jag är korsfäst med Kristus, och nu lever icke mer jag, utan Kristus lever i mig”. Emblematiskt framställs detta med ett hjärta fastspikat på ett kors i ett ödsligt landskap, till höger och vänster sticker välsignande händer fram ur molnen (jfr Cramer, fig. 18). Till höger konkretiseras ”Absolvor” av Guds hand som med en penna stryker över en skriven lista på försyndelser (jfr Cramer, fig. 19). Bibelhänvisningen går här till Paulus’ brev till kolosserna (2,13–14): ”... ty han har förlåtit oss alla våra synder. Han har nämligen utplånat den handskrift, som genom sina stadgar anklagade oss och låg oss i vägen; den har han skaffat undan genom att nagla den fast vid korset.”

Någon klar förebild för just blomstermotivet i Nykarleby och Jorois har jag inte kunnat identifiera, men sannolikt är det baserat på en illustration i den pietistiska andaktslitteraturen eller på en målning som Hjulström sett i Sverige. Motivet finns inte i de mest spridda och populära böckerna,³¹ däremot hämtade Hjulström sannolikt förlagan till en av läktarmålningarna i Nykarleby kyrka,

Fig. 18. Crucifigor i Daniel Cramers *Emblemata Sacra*, 1624, *Emblema XIV*, s. 68–69.

Fig. 19. Absolvor i Daniel Cramers *Emblemata Sacra*, 1624, *Emblema XXI*, s. 96–97.

Fig. 20. Daniel Hjulström: läktarpanel i Dalby kyrka, Värmland, 1737–1740. De emblematiske motiven är ”Crucifigor” (till vänster) och ”Absolvor” (till höger, här felaktigt ”Absolvor”), efter förlagorna i Cramers *Emblemata Sacra*, 1624. Foto Heidi Pfäffli 1997.

Daniel Hjulström, gallery panel in Dalby Church, Värmland, Sweden, 1737–1740. The emblematic motifs are ”Crucifigor” (left) and ”Absolvor” (right, here not correctly written ”Absolvor”), after the models in Daniel Cramers *Emblemata Sacra*, 1624.

”Kristus i livets brunn”, ur Heinrich Müllers *Himmelsk Kärleks-Kyss (Himmelscher Liebes-Kuss* 1649, första svenska utgåvan 1750).³² Målningarna i Nykarleby kyrka var i stort sett färdiga 1751,³³ vilket betyder att Hjulström och församlingens kyrkoherde åtminstone teoretiskt kan ha haft tillgång till den första svenska utgåvan, alternativt den tyska versionen av Müllers bok.

Valen av motiv och användningen av förlagor

Vi vet mycket lite om processerna bakom valen av motiv för målningar i kyrko-interiörer, eftersom skriftliga källor oftast saknas. Ibland kunde den tilltänkte målaren skriftligen eller muntligen presentera ett bildprogram för församlingarnas beslutsfattande organ, t.ex. kyrkorådet. I bästa fall kunde en beskrivning antecknas i kyrkoprotokollen, som fallet är i Björneborg år 1748. Hjulström, som då förhandlade med församlingen, presenterade sitt planerade bildprogram för kyrkans utsmyckning och påpekade att ”men ther sinnebilderna åstundas vil han at the skola honom skrefne ankastas”.³⁴ Vilka de avsedda sinnebilderna i Björneborg var känner vi tyvärr inte till, eftersom kyrkan förstördes i stadsbranden 1852.

Hantverksmålarna kunde ha egna samlingar av förebilder, tryckta grafiska blad och illustrerade andaktsböcker – sådana finns dokumenterade i bouppteckningar. Några exempel från 1700-talet är bouppteckningarna efter kyrkomålaren Ditloff Ross, verksam i Sverige, och hantverksmålarna Jonas Bergman och Johan Backman i Finland.³⁵ Församlingarnas präster hade säkert tillgång till illustrerade andaktsböcker och kunde också ha åsikter om valet av motiv eller t.o.m. planera hela bildprogrammet. Deras egna religiösa och teologiska intressen kan ha påverkat valen av motiv, men det är ofta svårt att fastställa något direkt samband eftersom skriftliga källor saknas. Detsamma gäller naturligtvis beträffande målarnas eget intresse för motivkretsen. Hur som helst var de pietistiskt inspirerade målningarna i Finland en relativt perifer företeelse – de mest populära motiven på 1700-talets kyrkoläktare är precis desamma som i Sverige: evangelister och apostlar.³⁶

Sammanfattning

Enligt min uppfattning är målningarna i det Grotenfeltska Jorois-kapellet unika i Finland. Dess uppkomst och målningarnas motiv förklaras av de bakomliggande, speciella omständigheterna: förekomsten av en beställare som tillhörde

den lokala adeln och ville manifesteras i den lokala offentligheten – sockenkyrkans kyrkogård – och närvaron av en kunnig målare, fast bosatt på orten.

Den lantliga adelns levnadsstil och vanor i det perifera landskapet Savolax hörde ingalunda till samma värld som den svenska högadelns, men i sitt lokala sammanhang, bondesamhället, representerade släkten Grotenfelt dock en specialgrupp och gravkapellet bör ses mot denna bakgrund.

Varför utfördes målningar på insidan av gravkistan och till vem? De var ju inte längre synliga när locket stängdes och kistan placerades under kyrkans golv. Kistan har dock sannolikt varit öppen före begravningen, under likvakan, och kanske även under begravningssceremonin. Våra kunskaper om dylika kistmålningar, deras förekomst och popularitet under tidsperioden, är så bristfälliga att det tills vidare är svårt att dra några slutsatser. Att det fanns en skicklig målare bosatt på orten förklarar åtminstone delvis deras förekomst. Men det vore intressant att veta om dylika målningar finns eller har funnits i de övriga nordiska länderna.

Någon förlaga till motivet med de bloddrypande tulpanformade blomkalkarna har inte kunnat lokaliseras. Säkert är emellertid att Hjulström använde det upprepade gånger, liksom att han hämtade flera motiv ur pietistiska andaktsböcker i sina målningar. Frågan om *varför* kvarstår ändå. Om målarens egna eller beställarens önskemål vet vi i det här fallet ingenting. Användningen av pietistiska bildmotiv behöver inte betyda att någon av dem skulle ha varit engagerad i rörelsen. Måhända var dessa annars i Finland ovanliga motiv hans ”specialitet”, något som bara få eller ingen av hans samtida yrkesbröder kände till eller använde i sitt arbete. Detta stöds av det faktum att motivkretsen mycket sällan användes öster om Åland, åtminstone är det vad som indikeras av det bevarade materialet.³⁷ En vetenskaplig översikt av ämnet som helhet saknas fortfarande.

Noter

- 1 Artikeln är till stor del baserad på författarens licentiatavhandling. Heidi Pfäffli, *Käsityöläismaalari Daniel Hjulström* [Hantverkarmålaren Daniel Hjulström], licentiatavhandling, Konstvetenskapliga institutionen, Åbo Akademi, 1999. Med abstrakt på svenska. Fig. 1, 3, 5, 8–16 och 20 är reprofotograferade ur avhandlingens bilddel (originalfoton). Fotografier tagna av Saarenheimo, Jorois (fig. 8–13) har författaren erhållit av Järvikylä gårds ägare i samband med avhandlingsarbetet.
- 2 Alla biografiska uppgifter om Daniel Hjulström och hans produktion (se lic. avhandlingen) baserar sig på primärkällor, främst arkiv i Sverige och Finland, bl.a. mantalsböcker, rättsprotokoll, kyrkliga arkivalier som räkenskapsböcker och kyrkorådets protokoll.
Hjulströms mantalsskrivning (RA, Stockholm): *Askersunds stadsförsamling 1728–1733* (mantalslängder 1642–1820, Örebro län); *Linköpings stad 1734/1740–1748* (mantalslängder 1642–1820, Östergötlands län). – Askersund-borgmästarens rekommendationsbrev ställt till magistraten i Linköping, i vilket han benämns ”målarästare”: *Inneliggande handlingar till domböckerna 1734, vol. Nr 40* (Landsarkivet i Vadstena). – Hjulströms borgared i Linköping den 14.3.1734: *Linköpings stads Rådstugu Rätts protokoll pro Anno 1734* (Landsarkivet i Vadstena; vol. utan sidnumring). Hjulström slapp att betala borgaravgiften, eftersom han samma dag donerade ”en wacker Tafla med Wår Nädigaste Konungs dubla [sic] namn och Riksens vapn [sic] för utan Justitia och på med sina tecken” att bevaras på rådhuset (tavlan sedermera försvunnen). – Hjulström ankom till Vasa 1747, mantalsskriven där 1748 (NA, Helsingfors).
I Linköping levde Hjulström med hustrun Catharina Edberg; de hade två söner, Magnus (1734–1783), som också blev målare, och Andreas (född 1744). I mantalslängden för 1748 (uppgifter insamlade i slutet av 1747) anges vid Hjulströms hushåll: ”man rymbt”. Detta bör avse Hjulström själv, som ju begett sig till Finland 1747 av okänd orsak, troligen av personliga skäl. Hjulströms gesäll i Linköping, Fredrik Möller (med säkerhet gesäll från 1740), efterträdde sin mästare efter dennes avresa till Finland och svor sin borgared i september samma år. I mantalslängden för 1748 anges Möller som ”Mählaren” och är ”ogift”.
I Hjulströms kyrkliga produktion i Sverige ingick bl.a. monumentala dekorationsmålningar och målningar på predikstolar under tiden 1733 och framåt, främst i Östergötland. Nästan alla har försvunnit. De uppdrag som med säkerhet kan tillskrivas Hjulström är: 1) Svanshals kyrka, 1733 (söder om Vadstena), inget bevara; 2) Trehörna kyrka, 1734 (söder om Vadstena), ”1734 målades Kyrkan inuti till tak och väggar med löfverk, tapeter och Änglabilder samt bibliska språk” (C. F. Broocman 1760), kyrkan revs 1861, några bräder bevarade; 3) Dalby kyrka, Värmland, 1737–1740 (se ovan s. 30–31, fig. 20); 4) Sankt Lars, Linköping, 1742–1743, enl. räkenskaper ”pryda och stoffera trähwalfwet”, kyrkan revs i slutet av 1790-talet (enligt Östergötlands museums karto-

- tek, Linköping, har ett antal brädor från Sankt Lars kyrkas trävalv ingått i samlingarna, men de har tydligen gått förlorade – vilket noterades 1998, då jag meddelades att man inte kunde lokalisera dem i museets magasin); 5) Slaka kyrka, 1744 (strax sydväst om Linköping), enl. räkenskaper ”målning i chortaket”, kyrkan revs 1781.
- 3 Några kistor och ett syskrin som Hjulström dekorerat har bevarats hos privata ägare även på andra orter i Finland, i Österbotten och i närheten av städer där han varit bosatt.
- 4 Villstrand 2009, 231–233.
- 5 Hårdstedt, 2023, 132.
- 6 Åström 1993, 37.
- 7 Lindahl 1969, 200–202, 204. Förbudet anses ha trätt i kraft i hela Finland först 1772; se C. M. Kjellman, *Minnes-bok i ecclesiastiska ämnen*, Borgå 1843.
- 8 *Bihang Till samteliga Riks-Ständens Protocoll ...Tredje delen*, 1815, 552: Under rubriken ”Memorial om medel till befordrande af större sundhet i Städerna”, som föregick beslutet, formuleras åtgärden så här: ”...förbud mot liks begrafning i Kyrkor, så väl på landet som i Städerna, och att sådant ej heller må ske på Kyrkogårdarna, då de äro belägna inom Städer eller större Byar, samt med hus och boningsplatser omgifna.” Ett tidigare försök år 1805 att få till stånd en förbättring genom ”nådigt brev” utfärdat av Kungl. Maj:t hade blivit ”utan verkan” (s. 555). – Se även Lindahl, 1969, 204.
- 9 Beslut 20.4.1822, ”Hans Hans Kejserl. Maj:ts Nädiga Kungörelse, angående förbud emot Liks begrafwande i Kyrkorne”, *Samling Placater, Förordningar, Manifeste och Påbud...* 1826, 70–71. Kungörelsen behövdes för att ”bruket att begrafwa och nedsätta döda i kyrkor, ehuru i allmänhet affskaffadt, likwäl å wissa orter i Finland, ännu till någon del wore bibehållet (...).”
- 10 Grotenfelt (Nils Karl, Erik & Kustavi) 1917, 113–114. Vindflöjeln med årtalet 1776 omnämns här. Författarna anser att det stora antalet begravda i en familjegrav som slutade användas redan 1860, tyder på att den begagnats långt före 1776: ”Möjligen har detta år den nuvarande byggnaden uppförts istället för en äldre.”
- 11 Grotenfelt 1917, 114, med bild av ”bautasten med ättens vapen i brons”; Grotenfelt, N. Karl 1929, 6; Grotenfelt, N. Karl 1946, 27.
- 12 Grotenfelt, N. Karl 1929, 12–13. Nils Groth (adlad Grotenfelt) erhöll Karl XI:s förläsningsbrev till Järvikylä 1674.
- 13 Tyvärr berättar Nils Karl Grotenfelt mycket litet om gravkappellets närmare historia. Han anger endast tidpunkten för flyttningen till Järvikylä (1901) och publicerar ett foto av byggnaden på sin nuvarande plats. Kanske passade Järvikylä gård, med skogen nära huvudbyggnaden, bättre för placeringen av kapellet än Örnevik (Paajala), där ingen skog finns i närheten av herrgården.
- 14 Se publikationsserien *Suomen kirkot – Finlands kyrkor* och Museiverket, fotoarkiv. –

- Tack till prof. em. Eeva Maija Viljo för information om att ett oktagonalt gravkapell i trä från 1822 finns i Sulkava (Savolax). Kapellet tillkom då Sulkava kyrka (från 1752, med flera föregångare) revs i början av 1820-talet. Den nya kyrkan uppfördes inte på platsen för den gamla, i vars kor släkten Pistolekors familjegrav var belägen. Kapellet (åttkantigt med åttkantigt tälttak) byggdes av virke från den rivna kyrkan och placerades ovanpå graven, därmed markerande platsen för den gamla kyrkans kor. Den nya kyrkan och kapellet stod färdiga samma år, 1822. Sulkava sockenstämmoprotokoll 22.9.1822 (Landsarkivet i S:t Michel). Se Seppänen 1999, 461ff, 552.
- 15 Målningarna har aldrig dokumenterats ”offentligt” av Museiverket eller dess föregångare, Arkeologiska kommissionen, varken i text eller bild. Den enda skriftliga dokumentationen och beskrivning av gravkapellets målningar finns i författarens licentiatavhandling och denna artikel.
  - 16 Tyvärr gjordes ingen skriftlig dokumentation när konserveringsarbetet av kapellet pågick 1991. Museiverket, den högsta antikvariska myndigheten i Finland, informerades antagligen om projektet men inget material som korrespondens eller fotografier finns i deras arkiv.
    - Under åren 2005–2008 utfördes en ny konservering av Jaana Paulus på uppdrag av gårdens ägare. Projektet pågick under en sommarmånad varje år. Målningarna i taket befanns inte vara i behov av omedelbara åtgärder. Väggmålningarna var däremot i sämre skick: färgskikten från 1991 års restaurering och komplettering hade bleknat och delvis förstörts eller spruckit pga. fukt och temperatursvängningar. Där det var möjligt togs sekundära färgskikt bort och ytorna med den ursprungliga bemålningen, inklusive bibelcitaten, stabiliserades. En del av Hjulströms ursprungliga motiv kunde kompletteras och återskapas i Hjulströms stil och med samma teknik som originalmålningarna: torra pigment (rödockra, gulockra, umbra, cinnober, blått, krita, kolsvart) och vatten, med animaliskt lim som bindemedel. De kompletterade ytorna markerades med färgade prickar och penselstreck för att särskilja dem från de ursprungliga. Bibelcitaten kompletterades; identifikation av viss ursprunglig text kunde göras bl.a. genom infraröd fotografering. Även lagningar i kapellets stockväggar utfördes: mellanrummen mellan stockarna var täckta av linnepapper som ersattes där det behövdes, likaså ersattes saknade träpluggar (skurna i över 100 år gammalt granvirke). Reds. kommentar, med tack till prof. Heikki Hanka, Jyväskylä universitet, för tillhandahållande av konserveringsrapporten.
  - 17 Se t.ex. Arvidsson 1991 och 2009, båda med rikhaltiga bibliografier i ämnet.
  - 18 Ehrnrooth 1973, 99–111; Svärdröm 1944, illustrationer, t.ex. s. 121 (nr 63), 148 (nr 80), 161 (nr 91), 189 (nr 111), färgplanscher 22, 23. Se även Berggren 2020, 127–155.
  - 19 Om kistan var placerad i en murad grav under kyrkans golv framgår inte av Grotenfelts text.
  - 20 Sarasti-Wilenius 1997, 224–239.
  - 21 Det finns dock exempel på (framför allt kungliga) kistor som försetts med tröstande bibelord placerade i kistornas inre, utom synhåll för alla. Den danska kungadottern Leonora Christine (1621–1698) sveptes vid sin död in i kläder av det tyg på vilket hon broderat bibliska trösteord (Carsten Bach-Nielsen, *Bibelen i Danmark. 500 års kirke- og kulturhistorie*, Köpenhamn 2019, 183–185); liknande exempel finns i Tyskland (Ulinka Rublack, *Reformation Europe*, Cambridge 2005, 160). Drottning Sophie av Danmark (1557–1631), begravd i Roskilde domkyrka, lades i en inre zinkkista översållad med bibelcitater och symboler (Karin Kryger, *Danmarks Kongegrave II*, Köpenhamn 2014, 310f.).
  - 22 Aspelin, Redogörelse av St. Mickels kyrka 1884, Historiska avdelningens topografiska arkiv, MV.
  - 23 Holmqvist 1953, 146–147.
  - 24 Jfr Bach-Nielsen 2024, 39–60.
  - 25 Rosell 1994, 25–26.
  - 26 Rosell 1985; Rosell 1994, 25–31; Rosell 2000, 95–97; Ljungström 2004 (Kapellet och böckerna om den sanna christendomen, 181–230, passim).
  - 27 Aasma 1974, 145.
  - 28 Cramer, *Emblemata Sacra* 1624 (nytryck 1994).
  - 29 Rosell 1985, 87–88, 108–117 (112ff.: förteckning över emblematiska målningar i Läckö slottskapell); Rosell 1994, 25–31.
  - 30 Rosell 1994, 14. Se även Norn 1975.
  - 31 T.ex. Heinrich Müllers *Himmelsk Kärleks-Kyss* (*Himmlischer Liebes-Kuss* 1649, första svenska utgåvan 1750); Johann Arndts *Fyra böcker om den sanna Christendomen* (*Vier Bücher vom Wahren Christentum* 1605–1610, första utgåvan på svenska 1647) eller *Paradijs Lust Gård* (*Das Paradiesgärtlein aller christlicher Tugenden*, 1612, första utgåvan på svenska 1648).
  - 32 ”Kristus i livets brunn”, kopparstick, illustration 130, i den svenska utgåvan av Heinrich Müllers *Himmelsk Kärleks-Kyss*, 1750. Läktarmålningarnas tematik är människans jordiska vandl, döden och det eviga livet. – Kopparsticken publicerades i den tyska versionen, men graverades av Carl Erik Bergqvist i Stockholm för den svenska utgåvan, vilket förklarar skillnader i illustrationernas detaljer. – Enligt Nykarleby församlings räkenskaper fick Hjulström den sista delen av sitt arvode år 1751 (exakt datum saknas). Oklart är om Hjulström använt den tyska alternativt svenska utgåvans kopparstick, eller möjligen sett motivet målat i en annan kyrka under tiden då han var verksam i Sverige.
  - 33 Nykarleby församling, Kyrkorådets protokoll, 2.4.2.1751, 1.8.1756, Nykarleby KA (mikrofilm), Nationalarkivet, Helsingfors.

- 34 Björneborg församling, Kyrkorådets protokoll, 21.1.1750, Björneborg KA, Landsarkivet i Åbo.
- 35 Hallbäck 1947, 181–184 (Ditloff Ross); Pylkkänen 1951, 85 (Johan Backman, Finland); Dahlström 1942, 79 (Jonas Bergman, Finland).
- 36 Hanka 1997, 101–130 passim; Vuolasto 2011, 206–249 passim.
- 37 Johanna Vuolasto nämner i sin avhandling om Johann Arndt (2011) ett antal exempel på användning av pietistiska/arndtska motiv i finländska kyrkodekorationer (kyrkor i Elimä, Torneå, Anjala och ett flertal i Österbotten), men i Finland har de av allt att döma inte varit speciellt vanliga.

Arkivmaterial

- Björneborg församling, Finland
Kyrkorådets arkiv: Protokoll 21.1.1750 [mikrofilm, Landsarkivet i Åbo].
- Jorois församling, Savolax, Finland
Fotografier.
- Landsarkivet i Vadstena, Sverige
Linköpings rådhusrätts och magistrats arkiv
Inneliggande handlingar till domböckerna 1734, vol. Nr 40
Linköpings stads Rådstugu Rätts protokoll pro Anno 1734
- Museiverket (MV), Helsingfors, Finland.
Historiska avdelningens topografiska arkiv: J. R. Aspelin, *Redogörelse av St. Mickels kyrka*, 1884.
- Nationalarkivet (NA), Helsingfors, Finland
Vasa mantalslängd 1748 (Vasa län) [mikrofilm, NA, Helsingfors]
- Nykarleby församling, Österbotten, Finland
Kyrkorådets arkiv: Protokoll, 24.2.1751, 1.8.1756 [mikrofilm, Nationalarkivet, Helsingfors].
Församlingens räkenskaper 1751 [mikrofilm, Nationalarkivet, Helsingfors].

- Riksarkivet (RA), Stockholm, Sverige
Askersunds stadsförsamling, mantalslängder 1728–1733
Linköping, mantalslängder 1734/1740–1748

Åbo Akademi, Åbo, Finland

- Heidi Pfäffli, *Käsityöläismaalari Daniel Hjulström* [Hantverksmålaren Daniel Hjulström], licentiatavhandling, 2 vols. (text- och bilddel), Konstvetenskapliga institutionen, Åbo Akademi, 1999.

Litteratur

- Aasma, Karin. *Kyrkorna i Marstrand, Sveriges kyrkor*, vol. 154, *Bohuslän IV:2*. Stockholm 1974.
- Arvidsson, Bengt. *Själens örtagård. Trädgårdskonstens betydelse för bildspråket i uppbyggelselitteraturen omkring år 1600*. Studia Theologica Lundensia 46. Lund: Lund University Press, 1991.
- . *Bed och arbeta i trädgården. Trädgårdskonsten i tro och tradition*. Lund: Kulturteologiskt förlag, 2009.
- Appelgren, Kari. ”Om den skulpterade och målade inredningen i svenska Östenbottens kyrkor”, 639–759. *Svenska Österbottens historia*, vol. V. Vasa: Svenska Österbottens Landskapsförbund, 1985.
- Bach-Nielsen, Carsten. ”The Diffusion and Use of Emblem Books in Gotland, Pomerania and Denmark around 1700”, *ICO Iconographisk Post. Nordisk tidskrift för bildtolkning – Nordic Review of Iconography*, nr 1–2 (2024): 39–60. DOI: 10.69945/ico.vi1-2.27021
- Berggren, Lars. ”Sex ’dalmålningar’ på Svenska Institutet i Rom”, *ICO Iconographisk Post. Nordisk tidskrift för bildtolkning – Nordic Review of Iconography*, nr 3–4 (2020): 127–155.
- Bihang Till samteliga Riks-Ståndens Protocoll, Innehållande de Handlingar, Hvilka till Riks-Stånden blifvit aflemnade, Såsom Konungens Nådiga Propositioner, Rikens Ständers Utskotts Betänkanden och Förklaringar, Samt Riks-Ståndens Protokolls-Utdrag, vid Urtima Riksdagen i Stockholm 1815. Tredje delen*. Stockholm 1815.

- Broocman, Carl Fredric. *Beskrifning Öfwer the i Öster-Götland Befintelige Städer, Slott, Sokne-Kyrkor, Soknar, Säterier, Öfwer-Officers-Boställen, Jernbruk och Prestegårdar med mera*. Norrköping 1760. [faksimil Stockholm 1972]
- Cramer, Daniel. *Emblemata Sacra*, vols. I–II. Nachdruck der Ausgabe Frankfurt a. M. 1624. Hildesheim, Zürich, New York: Georg Olms Verlag, 1994.
- Dahlström, Svante. ”Kyrkomålaren Jonas Bergman”, *Suomen Museo – Finskt Museum*, XLVIII (1942): 60–80. [Kyrkomålaren Jonas Bergmans bouppteckning]
- Ehrnrooth, Annabrita. *Målaren Thomas Kiempe*. Finska Fornminnesföreningens tidskrift 76. Diss. Helsingfors 1973.
- Ellenius, Allan. ”Bild och bildspråk på Magnus Gabriel de la Gardies Venngarn.” *Lychnos* (1973–1974): 160–192. Stockholm 1975.
- Grotenfelt, Nils Karl & Grotenfelt, Erik & Grotenfelt, Kustavi. *Ätten Grotenfelt. Anteckningar för släkten*. Lovisa 1917.
- Grotenfelt, N. Karl [Nils Karl]. *Herrgårdar i Finland*, Band 3. Helsingfors 1929. [Om Örnevik, s. 1–8; om Järvikylä, s. 9–22.]
- . *Järvikylä. En Savolaxgårds öden under fem sekel*. Warkaus 1946.
- Hallbäck, Sven-Axel. *Det efterreformatoriska dekorativa kyrkomåleriet på 1600- och 1700-talen i Sverige. Del I. Göteborgs stads konst- och målareämbete och dess verksamhetsområde*. Göteborg 1947.
- Hanka, Heikki. *Kirkkomaalauksen traditio ja muutos 1720–1880*. Diss. Jyväskylä, Studies in the Arts 54. Jyväskylä 1997. [Allmänt om bildmotiv i finska kyrkomålningar under tiden 1720–1880.]
- Holmqvist, Hjalmar. *Handbok i svensk kyrkohistoria 2. Från reformationen till romantiken*. Stockholm 1953.
- Hårdstedt, Martin. *Finlands svenska historia*. Stockholm: Natur & Kultur, 2023.
- Lindahl, Göran. *Grav och rum: svenskt gravskick från medeltiden till 1800-talets slut*. Stockholm 1969.
- Ljungström, Lars. *Magnus Gabriel de la Gardies Venngarn. Herresätet som byggnadsverk och spegelbild*. Uppsala: Almqvist & Wiksell, 2004. (Kapellet och böckerna om den sanna Christendomen, s. 181–230).
- Norn, Otto. ”Nørup kirkes stolestader. Jysk emblemaleri fra 1700-tallet,” *Den iconographiske post*, nr 2 (1975): 19–25.
- Pfäffli, Heidi. ”Käsityöläismaalari Daniel Hjulström”, *Teoksessa Taidehistoriallisia tutkimuksia* (Taidehistorian seura, Helsinki), 13 (1993): 25–43.
- Pylkkänen, Riitta. ”Kirkkomaalari Johan Backmanin perunkirjoitusluettelo”, *Suomen Museo – Finskt Museum*, LVIII (1951): 81–86. [Kyrkomålaren Johan Backmans bouppteckning]
- Rosell, Ingrid. *Läckö slottskyrka. Sveriges kyrkor*, vol. 198, *Västergötland*. Stockholm, 1985.
- . *Venngarns slottskapell. Sveriges kyrkor*, vol. 206, *Slottskyrkor, Uppland XIII:3*. Stockholm 1988.
- . ”Hjärtats skola. Vägen till enheten med Gud”, *ICO Iconographisk Post. Nordisk tidskrift för bildtolkning – Nordic Review of Iconography*, nr 2 (1994): 14–32.
- . *Slottskyrkor: en spegel av 1600-talsmänniskan och tiden*. Västervik: Bibliotheca Scarensis, 2000.
- Samling af Placater, Förordningar, Manifeste och Påbud, samt andre Allmänna Handlingar, hwilka i Stor-Furstendömet Finland sedan 1808 års början ifrån trycket utkommit*. Fjerde delen 1821–1824. Åbo 1826.
- Sarasti-Wilenius, Raija. ”Latinankielinen promootio-, hää- ja hautarunous Suomessa”, *Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden käsikirja*, ed. Tuija Laine, 224–239. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997. [Promotions- och begravningslyrik på latin i Finland]
- Seppänen, Paavo. *Sulkavan historia I. Sulkava vuoteen 1860*. Sulkava 1999.
- Suomen kirkot – Finlands kyrkor* [en publikationsserie som kom ut 1912, 1930 och 1959–1998 om finländska kyrkor, utgiven av Suomen Muinaismuistoyhdistys – Finska Fornminnesföreningen, 19 volymer].
- Svärdström, Svante. *Dalmålningar. Samlade och kommenterade*. Stockholm 1944.
- Villstrand, Nils Erik. ”Riksdelen”, *Stormakt och riksprängning 1560–1812*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors. Stockholm: Bokförlaget Atlantis, 2009.
- Vuolasto, Johanna. *Pietismin kuva. Ikkuna yksityiseen hengellisyhteen. Johann Arndtin opetus pietistisen embleemin perustana*. Kouvola, 2011. [En finsk doktorsavhandling om pietismens bildbruk och Johann Arndts lära som grund för pietistiska emblem, samt några exempel på användning av arndtska motiv i finländska kyrkointeriörer.]
- Åström, Anna-Maria. *Sockenboarne. Herrgårdskultur i Savolax 1790–1850*. Diss. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 1993.